

DOI 10.51558/2490-3647.2022.7.4.219

UDK 821.163.4(497.6)-31 Skrinjar-Tvrz V.

Primljeno: 28. 08. 2022.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Vildana Pečenković

PITANJA IDENTITETA U *TRILOGIJI O BOSNI* VALERIJE SKRINJAR-TVRZ

U tekstu se propituje konstrukcija identiteta u romanima slovenačko-bosanske autorice Valerije Skrinjar-Tvrz: *Na svojoj, na plemenitoj, Jutro u Bosni* i *Bosna i Soča* koji su objedinjeni i kao trilogija štampani ove godine. Integrirajući u jednu cjelinu period srednjovjekovne Bosne, Prvi svjetski rat i rat u Bosni i Hercegovini 1992-1995. trilogija ostvaruje višestruko kodiranje. Iako vremenski udaljeni, iz različitih pobuda vođeni i različitim ideologijama ispresijecani, ratovi oblikuju živote junaka ove trilogije. U ovoj jedinstvenoj poetičkoj cjelini autorici je uspelo na pojedinačnim sudbinama i „malim pričama“ prikazati kompleksnost zajedničkog života i dekonstruirati predodžbu da povijest čine „velike priče“. Identiteti pojedinaca u romanima reprezentuju identitete zajednice čije su granice porodne i prijete urušavanju ustaljenih sistema, a pojedinačne nesretne sudbine su zrcalo kolektivnih trauma od srednjovjekovlja do savremenog doba. Trilogija obuhvata gotovo cijelu bosansku povijest nastojeći uključiti identitetske konstrukcije i njima pripadajuća identifikacijska obilježja koja autorica smatra reprezentativnim za savremene identitetske re/konfiguracije.

Ključne riječi: Valerija Skinjar-Tvrz; *Trilogija o Bosni*; konstrukcija identiteta; rat; Drugi

TRILOGIJA O BOSNI

Književno je djelo fikcija, ali i izvor brojnih spoznaja o stvarnosti u kojoj je nastalo, jednako kako je i stvarnost sastavnica svakog fiktivnog svijeta. Ispisujući romanesknu povijest Bosne od srednjovjekovlja do savremenog doba, Valerija Skrinjar-Tvrz¹ je potvrdila da je književnost oduvijek „bila i ostala mjesto na kome se vodi borba značenja, ona je znak historije ali i otpor historiji“ (Spahić 2016: 132). Na ovaj način, autorica je pokazala da davno historijsko vrijeme nije važno samo za etnoidentitetske konstrukcije kolektivnog pamćenja već i kao platforma za transhistorijske narative o ljudskoj nesreći od koje nije moguće pobjeći (Travančić 2021). Neraskidive veze između fikcije i faksije savremena teorija najčešće veže za promišljanje odnosa između književnosti i historije. Pitanja odnosa povijesti i pripovijesti nisu novijeg datuma, ali su u svakom vremenu jednako aktualna.

Tumačeći okvire u kojima nastaje roman *Peleš podsjeća* da povijesna priča „govori o nečemu što se samo jednom dogodilo“ (1999: 162) dok fiktivna priča „iznosi nešto se moglo, može i moglo bi se dogoditi (...) Zbog toga nam fiktivna priča više kazuje o našem svijetu nego što li to čini povijesna priča“ (Ibid). Oslonjena na realni svijet, kao pripovjedni diskurs koji je moguće pronaći unutar okvira realnog svijeta, faksija funkcionira kao specifična vrsta historijskog pripovijedanja čije su veze sa svijetom izvan teksta takve da dokumentiraju likove i zbivanja, dok “kao autoreferencijalni sustav koji pripovijeda o nekome mogućem svijetu ustrojenom na način da oponaša stvarni svijet, fikcija fundira literarnost nekoga književnog teksta” (Mirčev 2008).

Rekonstrukcijom historijskog vremena i povijesnih zbivanja autorici je uspelo da u fiktivni prostor svojih romana smjesti čitav jedan kulturno-civilizacijski kontekst, na način da isti postane umjetničko svjedočanstvo stvarnog vremena. Dajući svojim romanima oblik porodične hronike, Skrinjar-Tvrz donosi umjetnički prikaz ljudskog stradanja, ponizjenja i očaja. „Riječ je o djelima što se uklapaju u struju nove povijesne fikcije: fokusiraju tragične sudbine slabih pojedinaca i njihovu nemoć pred događajima službene povijesti” (Nemec 2003: 281).

¹ Životni put danas 94-godišnju Skrinjar-Tvrz je 1944. godine odveo u partizane, gdje je kao šesnaestogodišnjakinja obavljala dužnost šifrantkinje. Završetkom rata radila je kao Tanjugov dopisnik u Ljubljani, Beogradu, Karlovcu i Novom Sadu, a 1954. godine dolazi u Sarajevo, gdje ostaje sve do početka rata 1992. godine kada se vraća u rodnu Sloveniju. Radila je kao novinarka *Oslobodenja* i književnica te objavila preko petnaest djela za djecu i odrasle. Život u Sarajevu te tradicija i običaji koje je upoznala u Bosni bili su inspiracija autorici da upozna historiju i prošlost ove zemlje. Po njezinim riječima, već tada je počela čitati knjige historijske tematike, ali djelo koje se začelo tih pedesetih godina prošlog stoljeća dovršeno je tek devedesetih godina, nakon što se vratila u Sloveniju.

Roman *Na svojoj, na plemenitoj* prvi put je objavljen 1994. godine. Paralelno prati dešavanja vezana za raspad dvije porodice koje se na istom bosanskom tlu, u različitom vremenu – udaljeni 600 godina jedni od drugih – bore za opstanak. Dvije priče se u romanu prepliću, premrežavaju i dodiruju u istome: ostati živ i pregurati rat. Prva priča smještena je u srednjovjekovnu Bosnu, 1392. godinu, nakon smrti Tvrtka Kotromanića i prati život i događaje u porodici Rastudija Kovačevića, a druga je smještena u 1992. godinu i opkoljeno Sarajevo prateći raspad porodice inženjera Mile Kovačevića. Osobni izbori junaka romana učvrstiće ili doprinijeti raspadu njihovih porodica.

Drugi dio trilogije čini roman *Jutro u Bosni*, napisan 1999. godine u Ljubljani, a prvi put objavljen 2005. godine. Prati pravniku Nikolu N. koji se nakon agresije na BiH i rata u koji je uvučen ne svojom voljom, vraća u rodno Sarajevo. Nikolu muče aveti prošlosti, njegove osobne, njegovog oca, djeda, njegovih predaka i osjeća se kao izganik iz svega što je smatrao svojim: svog naroda, svog grada, svoje budućnosti pa i svoje porodice. Kratak povratak u Sarajevo da bi izmirio nekadašnje dugove, za Nikolu je bio presudan.

U romanu *Bosna i Soča* u fokusu su dešavanja na Soškom frontu, na kojem junaci, Vahidin i Semko, nastoje sačuvati svoj i živote svojih saboraca, ali isto tako radnja prati i dešavanja u pozadini, u bosanskom selu, u kući Filipovića. Cijela paleta likova u ovom romanu, svjedoci su i protagonisti ratnih stradanja, rađanja ljubavi, sklapanja prijateljstava, izdaja i svega što čovjeka prati u borbi za preživljavanje.

Žanrovski, romani Skrinjar-Tvrz slijede liniju novohistorijskih romana, jer dok se „klasičan historijski roman zasniva na uvjerenju da je čovjek subjekt povijesti, njen kreator i tvorac“ u novohistorijskom romanu povijest se „sručuje u i na čovjeka, on postaje njenim objektom, nekim ko trpi povijesne procese. Tu se, zapravo, zbiva personalizacija povijesnog iskustva, za razliku od kolektivizacije karakteristične za klasičan historijski roman“ (Kazaz 2006: 270).

Gradeći romanesknu priču autorica predstavlja rat kao fundamentalno zlo, a opisi ratnih dešavanja u funkciji su kontrastiranja života i smrti, slobode i ropstva, pojedinca i kolektiva. Stoga se ovi romani mogu podvesti i pod termin antiratnog pisma koje u poetičkom, estetskom i etičkom smislu ne donosi monumentalnu naraciju pobjednika, već priču onog ko tu povijest živi odozdo (Spahić 2019).

ZAŠTO JE VAŽAN IDENTITET?

Pitanja identiteta² u svim segmentima javnog i privatnog života danas su sveprisutna i zahtijevaju sve angažiraniju posvećenost posebno u kontekstu kriza identiteta (pojedince, društva, države, politike...) ali i fenomena poput modernizacije, sekularizacije i depersonalizacije (Cerutti 2006). Empirijska i diskurzivna pojavnost identiteta danas je toliko intenzivna i raznovrsna, a shvatanja višeznačna, da se čak govori o nekoj vrsti gotovo nesavladive nepreglednosti (Kalanj 2017), dok Spahić (2016) smatra da je riječ o globalnoj top – temi humanistike³. Identitet nije trajna kategorija nepodložna promjenama već je u stalnom kretanju, a njegov promjenljivi tok ogleđa se kroz promjene koje donose različite kulturno-civilizacijske potrebe. Razvoj identiteta stoga je proizvod interaktivnog procesa koji se sastoji od neprestanih transformacija i trajne nadogradnje; on sadrži narativni aspekt koji je neodvojiv od privremenosti položaja subjekta u modernom svijetu (Loretoni 2006).

Teorije o identitetu se, pojednostavljeno, mogu podijeliti na esencijalističko-determinističke (ustrajavanje na okamenjenim varijablama) i socijalno-konstruktivističke (promjenljivost i transformativnost). Iako danas preovladava stav da su identiteti fluidni, promjenljivi i adoptibilni, ipak se susrećemo sa esencijalistički oblikovanim identitetima koji mogu narušiti ustaljeni poredak. Identitet predstavlja jednu od temeljnih kategorija za propitivanje odnosa pojedinca, društva i kulture, a njegovom proučavanju moguće je pristupiti samo kroz sinergiju kulturoloških, socioloških, psiholoških, antropoloških, politikoloških, etnoloških i niza drugih aspekata. Upravo to i jeste razlog što je ograničavanje njegovog semantičkog polja neophodno u razmatranju iz ugla pojedinih naučnih disciplina.⁴

2. Ekspanzija identitetskih preokupacija u humanističkim naukama i javnom diskursu desila se šezdesetih godina prošlog stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama, prije svega zahvaljujući radu Erika H. Eriksona (*Identity, Youth and Crisis* 1968), koji je u psihologiji raširio pojam identiteta i izgradio primjenljivu psihosocijalnu teoriju razvoja identiteta. Erikson je pojam identiteta smjestio u društveni i historijski okvir te na taj način povezoao intimno i subjektivno sa objektivnim, društvenim i kulturnim. Zasluga Eriksona je i u tome, što je napravio distinkciju između identiteta i identifikacije, smatrajući da je identifikacija prva faza u konstituiranju identiteta i da se ista ne može izjednačiti sa pojmom identitet. Da bi se mogla osjetiti vlastita samosvojnost, identitet razlike pretvara u drugosti te na taj način drugost postaje konkretizacija razlike.

3. Ovaj autor smatra da su najmanje četiri ključna razloga aktualizacije identiteta u humanističkim istraživanjima, među kojima izdvaja uspon nacionalnih i nacionalističkih pokreta kao posljedica raspada socijalističkih poređaka; uznapredovali proces globalizacije, koji uz sve veću privrednu, političku i kulturnu povezanost, rađa i snažnu potrebu za očuvanjem posebnih grupnih identiteta; novi socijalni pokreti koji traže svoju ideološku identifikaciju i legitimaciju te posmoderne kritike prosvjetiteljskog univerzalizma, racionalizma i esencijalizma (Spahić 2016: 8).

4. Tretirajući identitet istovremeno kao kategoriju prakse i kategoriju analize, o identitetu su u posljednjih nekoliko decenija značajna promišljanja i studije ostavili Zygmunt Bauman, Stuart Hall, Pierre Bourdieu, Craig Calhoun,

Naracija koja predstavlja spoznajnu strukturu i način razumijevanja svijeta ima važnu ulogu u razmatranjima identiteta. Svijet čovjeka ima oblik naracije. To je „univerzum značenja, to jest smislenih struktura koje moramo stalno interpretirati i smislenih odnosa koje uspostavljamo u tom svijetu tek zahvaljujući našem djelovanju. Ova se interpretacija svodi na stalno čitanje događaja, situacija te vlastite i tuđe sudbine“ (Nowak Dzieminowicz prema Dyras 2010: 57). Tako je posredstvom priča moguće razumjeti šta se događa nama ali i drugima.

Jednu od ključnih uloga u formiranju predstave o identitetu u savremenoj teoriji ima Paul Ricoeur, koji ističe da naracija o „ja“ nije pitanje fikcije, već pretapanje realnog svijeta u svijet priče, povezivanje niti događaja koje ih čine čitljivima. U djelu *Vrijeme i priča*, Ricoeur je narativni identitet opisao kao identitet koji čitatelji grade u susretu s tekstovima koje tumače, a u djelu *Sopstvo kao drugi* kao lični identitet koji nastaje u procesu samotumačenja (v. Pečenковиć 2018). Ricoeurov koncept narativnog identiteta podrazumijeva da se pojedinac ili kolektiv konstituiraju uz pomoć priče – čovjek spoznaje vrijeme, svijet i sebe pripovijedajući i tumačeći ispričano. Narativni identitet je i poveznica između prošlosti i budućnosti, time što omogućava integriranje različitih stanja i iskustava u vremensku strukturu kako bi se ona učinila funkcionalnom za budućnost. Narativni postupak, smatra Ricoeur (2004: 155), razvija dinamičan identitet, prema kojem „priča konstruiše identitet lika, koji se može nazvati njegovim narativnim identitetom, tako što konstruiše identitet ispričane istorije. Identitet istorije je ono što tvori identitet lika“. Na taj način, subjekt se može spoznati jedino putem interpretacije, tvoreći pritom narativni identitet.

U *Trilogiji o Bosni* identiteti glavnih junaka svjedoče promjenjivost i krhkost identiteta u nestabilnim društveno-historijskim okolnostima, ali i cikličnost kolektivnih identiteta koje je moguće definirati i kao *refleksivne identitete*: jedan element je element grupnog identiteta i on se, kao takav, odražava u svijesti svih članova zajednice (Cerutti 2006: 25). Iako je u savremenoj teoriji napušteno mišljenje o esencijalističkoj prirodi identiteta te se priklonilo stajalištu konstruktivista koji identitet vide kao promjenljivu, fluidnu i nestabilnu kategoriju, književnost pa i romani Skrinjar-Tvrz posežu i za esencijalistički oblikovanim identitetima, čije društvene realizacije u pravilu dovode do destrukcije (na mikro i makro planu). S tim u vezi romane trilogije u ovom radu tretiramo „kao diskurzivne reprezentacije obilježja identiteta (svjedočanstva o književnoj artikulaciji identiteta) a ne kao informacije o empirijskoj stvarnosti“ (Spahić 2016: 10-11). Temi identiteta u radu ćemo pristupiti i usporedbom odnosa polariteta trajnost – promjena i jednakost –

Anthony Giddens, Jürgen Habermas, Paul Ricoeur, Margaret Somers, Dan McAdams i mnogi drugi.

različitost (Melucci 2006: 66) koji su oduvijek karakterizirali ovu društvenu kategoriju.

Na pitanje zašto je važno propitivati identitetske uloge, odgovor bi se mogao pronaći u činjenici da se, s jedne strane, kroz njihove kompleksne mreže reflektiraju relacije među likovima, otkriva unutarnja i vanjska motivacija likova te odnosi u društvu, ne samo na sinhronijskoj već i na dijahronijskoj razini, dok s druge strane, načini njihove de/konstrukcije mogu doprinijeti boljem razumijevanju povijesnih dešavanja koja su oblikovala identitet zajednice/a na ovim prostorima od srednjovjekovlja do danas. U tom je smislu znakovit i autoricin izbor romansiranih perioda i događaja. Jer, kako ističe Spahić, „rat je definitivno period kada je žudnja za stabilnim konstrukcijama (onima koje uspijevaju da pomire i sačuvaju subjektivno, unutarnje ili pojedinačno određenje volje u objektivnom, izvanjskom ili običajnom etosu zajedničkih formi života) doživljavala u identitetskim narativima svoj vrhunac“ (2016: 72).

FRAGMENTACIJA IDENTITETA

Na svojoj, na plemenitoj, kako smo već u uvodu napomenuli, je roman u kojem se prepliću dvije priče. Prva je smještena je u srednjovjekovnu Bosnu 1392. godine i prati događaje u porodici Rastudija Kovačevića. Život Kovačevića, posebno ženskog dijela porodice je obilježen stalnim bijegom i skrivanjem od neprijatelja. Otac Rastudije je izbivao zbog učešća u ratu, stariji brat Sibislav je učitelj-strojničar i nada se da će u hijerarhijskoj ljestvici Crkve bosanske postati gost, mlađi brat Vlkoslav vjetropir i vječno odsutan zbog sumnjivih poslova, vjeru je mijenjao po potrebi, dok su jedino majka Vojača i kćerka Medana čuvale ognjište i očekivale povratak muških članova porodice. Pa čak i kada su neprijatelji do temelja srušili i zapalili porodičnu kolibu nisu uzdrмали vjeru dobrih Bošnjanki:

„Ne brini, na svome smo. Naše bašte, naše njive neće izdati... Žena i zemlja su postojane. Mi ostajemo i trajemo. Samo muškarci odlaze i dolaze. Vjetar je u njihove glave posijao sjeme puteva. Nas je ukorijenio u zemlju. Otvaramo se za blagoslov i rađamo. Zemlja isto kao i žena.“ (Skrinjar-Tvrz 2022a: 112)

Identitet porodice Kovačević uzdrman je odlukama prvo oca Rastudija da pređe na islam, a zatim i Vlkoslava da prihvati rimokatoličku vjeru. Integritet porodice sačuvala je Vojača poštujući njihove odluke: “Ako ne poštujem tuđu vjeru, ne mogu očekivati da će drugi poštovati moju” (Skrinjar-Tvrz 2022a: 118). Ni rat, ni različita

vjerska opredjeljenost nisu razbili jedinstvo porodice Kovačević. Njihove identitete oblikovao je osjećaj da dijele zajedničku sudbinu, koju čine prijetnje i opasnosti koje koje svi doživljavaju na isti način, što podrazumijeva volju da im se zajednički suprotstave.

Za razliku od svojih predaka, porodicu inženjera Mile Kovačevića rat je podijelio. Paralelna priča dešava se u opkoljenom Sarajevu 1992. godine. Indoktriniran idejama Velike Srbije i naracijom o ugroženosti Srba u Sarajevu, Mile napušta suprugu Hajru, djecu Sanju i Sanjina i odlazi "kod svojih" u Banja Luku. Njegov narušen integritet traži stabilno uporište u etno-narativima koji popunjavaju identitetsku jezgru dajući mu lažni osjećaj sigurnosti. Izgubljen osjećaj osobnog mjesta u društvu, uključenosti u javni prostor (Loretoni 2006) te odsustvo društvenog priznanja kod Mile rezultiraju prezirom spram okoline te povlačenjem u vlastiti svijet: „Mile je oduvijek volio polemisati (...) ali odjednom je primjetio da su se njegovi istomišljenici nekud izgubili (...) Ja sam ovdje ugrožen, Srbi su u Bosni ugroženi“ (Skrinjar-Tvrz 2022a: 43-44). Pošten radnik, brižan suprug i otac gubi oslonac na kojem je izgradio vlastiti identitet i započinje potragu za novim identifikacijskim obilježjima kojima bi nadomjestio gubitak. Njegov identitet „postaje pitanje statusa i učinka njegove zanjekane margine, potisnute drugosti, prikriivenog zazora“ (Spahić 2017: 153). Mile se, u nemogućnosti da prihvati vlastitu različitost, okomljuje na sve što predstavlja onaj dio njega samoga koji bi on želio da zaboravi. U svom gradu i svom domu Mile postaje stranac, a kako to definira D'Andrea (2006: 96) stranac nije onaj koji nameće doživljaj drugačijeg nego neko koga unatoč prostornoj blizini ne prepoznamo kao onoga koji potpuno pripada određenoj grupi. Stranost je prema tome oblik nepotpune integracije – ono što opasno lebdi između pripadnosti i isključenosti. „Stranost ne ukazuje da je nešto *sasvim drugačije*, već da je *drugde* na izvoran način“ (Valdenfels 2007: 94).

Kod Mile prepoznamo one identitetske strategije i fragmentacije koje narušavaju više ili manje ustaljenu strukturu ili sliku neke zajednice (Kalanj 2010: 118). Raspad njegove porodice jednak je dešavanjima na kolektivnom nivou i ekvivalent je rascijepljenosti zajednice na „one tamo“ i „ove ovdje“. Nestabilna svijest o sebi i unutarnja de/gradacija poimanja sopstva generira sumnju u vlastiti identitet te dovodi do diskontinuiteta i rascijepljenosti ličnosti u višestruko *Ja*. Ove rekonfiguracije identiteta u knjizi *U ime identiteta: Nasilje i potreba za pripadnošću* analizirao je libanonski romanopisac i esejist Amin Maalouf naglašavajući da se u svakom pojedincu susreću višestruke pripadnosti koje se nekad međusobno suprotstavljaju i prisiljavaju ga na različite izbore. Ako među elementima koji čine identitet postoji

neka hijerarhija, ona nikad nije statična, mijenja se s vremenom i duboko utječe na ponašanje (Maalouf 2002). Ukoliko se potencira samo jedna pripadnost ili ako je potrebno izabrati između više njih, onda se čovjek nađe u rascjepu, razdvojen, osuđen da izda ili svoje porijeklo da bi bio prihvaćen u društvu ili da bude „neprihvatljiv“ jer se ne odriče prošlosti i tradicije. Odvajanjem od od svog prijeratnog „ja“ Miletov identitet postaje poprište „... za nove kanonizirajuće rekonstrukcije ili revizije povijesti, za rastakanje društvene sadašnjosti i za oblikovanje društvene budućnosti koja počiva na pretpostavkama najrazličitijih, teško uskladivih identitetskih strategija i fragmentacija“ (Kalanj 2010: 118).

Ne samo rat, nego i očevo napuštanje i odlazak na drugu stranu dovest će neminovno do propadanja cijele porodice: kćerka Sanja će napustiti porodični dom i krenuti za ratnim profiterstvom te tragično skončati, sin Sanjin je ranjen, psihički razoren ali uvjeren da Sarajevo treba braniti i odbraniti, a Mile će, na koncu, shvatiti šta je učinio, ali će biti suviše kasno da nešto ispravi. I za jednu i za drugu stranu on je stranac, izdajnik i skončaće tragično, ubijen od Srba – onih kojima se priklonio i koje je nazivao svojim. Autorica je prikazala kako rat pokreće čovjeka da ubija, da mrzi, i kako ga lišava moralnih vrijednosti (Travančić 2022).

TOPOSI SJEĆANJA I STABILNOST IDENTITETA

*Vladari i ratovi dolaze i nestaju kao
boleštine, narod koji zemlju voli ostaje.*
(Skrinjar-Tvrz 2022a: 220)

Pojedinac s razvijenom sposobnosti transformacije je fluidniji, prilagodljiviji različitim situacijama i društvenim stanjima, dok zajednicu učvršćuje veza između sadašnjosti i prošlosti koja se ostvaruje posredstvom memorabilija, slika i priča. Narativni poredak, povezivanje prošlosti i sadašnjosti, utvrđuje osjećaj pripadnosti i oblikuje kulturni identitet koji je ključna pretpostavka da pojedinci izgrade osjećaj zajedništva.

„Pod kolektivnim identitetom i mi-identitetom podrazumijevamo sliku koju neka grupa gradi o sebi i s kojom se njezini članovi identificiraju. (...) On ne postoji po sebi, nego u onoj mjeri u kojoj određene individue pristaju uz njega. On je onoliko jak ili slab koliko je živ u svijesti članova grupe i koliko je u stanju motivirati njihovo djelovanje.“ (Assmann 2005: 155)

Ženski likovi u romanu imaju funkciju integriranja i čuvanja naslijeđenih identiteta, koji esencijalistički fungiraju kao resursna baza pozitivnih vrijednosti osobnog ali i identiteta zajednice. U romanu je takav lik Vojače koja je, uprkos religijskom raslojavanju, očuvala zajedništvo porodice: „Bog je jedan, svejedno kako ga zvali: Jehova, Bog, Allah ili još drugačije, samo su putevi kojima mu idemo u susret različiti“ (Skrinjar-Tvrz 2022: 128), čime se potvrđuje i Spahićeva (2017: 159) konstatacija da „vjera nije apriorij koji ima ili može steći status metaidentiteta, najopćenitijeg, najopsežnijeg identiteta koji će svemu, poput Sunca u solarnom okruženju, bezuvjetno podariti ‘svjetlo’, tj. značenje i svrhu, svodeći osobne identitete na distinkcije slučajeva i egzemplifikacija“.

Identiteti koji uspiju potpuno akulturirati različitost, poslužiti će kao ‘medijatori’ između različitih grupa, različitih kultura i odigrati će na neki način ulogu referentnih tačaka usred društva gdje žive. Utjelovljenje takve socio-identitetske uloge je Milina žena Hajra, nekadašnja profesorica historije. Ona predstavlja idealiziranu poveznicu između prošlosti i budućnosti, glas razuma u vremenu patnje i iskušenja:

„Ja sam rahmetli Huseina Kovačevića kći, tvoj otac Mile-Milovan je pokojnog Vasilija Kovačevića sin, jedan moj kolega na poslu zvao se Franjo Kovačević, a niko nikome nije bio rod. A ipak, usuđujem se reći da smo prije šest i više stotina godina očito svi pripadali jednom korijenu – čovjeku koji je radio u nekoj kovačiji, pa su ga i nazvali Kovačević (...) možda je on sam po vjeri pripadao Bosanskoj crkvi, bogumilima ili patarenima (...) A njegovi sinovi: jedan je krenuo na istok i prihvatio pravoslavnu vjeru, drugi na zapad te pristupio rimokatolicima, a neko ostao sa ovcama u rodnom selu, te se priklonio vlasti i askerima (...) Svi smo mi samo Bosanci i ljudi – i to toliko koliko u ovo vrijeme kušnje umijemo da ostanemo ljudi.“ (Skrinjar-Tvrz 2022a: 207-208)

U kontinuiranom stanju egzistencijalne ugroženosti i Vojača i Hajra zadržavaju osobine koje se imago tipski pripisuju tradicionalnoj ženi u patrijarhalnim porodicama: blagost, samoodricanje, pažljivost, skromnost... Dok Hajra provodi rat u opkoljenom Sarajevu, u memljivom podrumu i uništenom stanu u kojem dobro i zlo dijeli sa svojim prvim susjedima Đorđem i Julijom, nećakinjom Lejlom koja se zatekla u Sarajevu na studiju i koja brine za sudbinu svoje porodice, protjerane iz rodne Foče, Vojača šest stotina godina ranije, rat provodi u pećini, očekujući da zlo ipak mora jednom proći. Sklonjene u pećinu i sakrivene od osvajača, Vojača i Medana sa sinovima Rastudijem i Stipkom, pregurale su ratni period. Želeći ostaviti trajni trag svog boravka Medana je na zidu pećine uklesala imena svoje porodice:

„Majko, hoću da ovo potraje više od nas, dulje od mojih sinova, još dalje od njihovih unuka. Neka se zna da se ovdje, progonjena od zlotvora, sklonila porodica Rastudija Kovačevića. Žilava je, neće se ugasiti. Na svojoj bosanskoj zemlji živjeće dok bude grijalo sunce na nebu koje nam eto, i ovamo šalje zrake i pod zemljom grije Kovačeviće. Zar to nije najbolji znak da se naš korijen neće izgubiti...“ (Skrinjar-Tvrz 2022a: 96).

Povlačeći se pred četnicima i tražeći put do Goražda skupina Bošnjaka, među kojima je bila i Lejlina majka, nabasala je na pećinu u kojoj su našli spas od neprijatelja. U pismu koje je otac poslao Lejli opisao je kako je majka Refija čisteći pećinu pronašla zapis na zidu te je uz pomoć starog Halida iz muzeja dešifrirala stari bosanični natpis: „Još se može što pročitati, što naslutiti, da je tamo urezano prezime Kovačević. Zamisli: naše prezime! Jesu li nam to preci? Je li to naše korijenje?“ (Skrinjar-Tvrz 2022a: 80). Prostor pećine postaje na taj poveznica s poviješću, ima svoju priču koja povezuje živote likova, a materijalni tragovi postaju artefakti prošlosti i povod pripovijedanju i sjećanju a kako bi se legitimirao savremeni identitet. Natpis u pećini katalizator je pretakanja kolektivnog u individualno pamćenje, zapisano i utvrđeno u simboličkim i materijalnim artefaktima kulture, pred sve očitijim poticajem osobnih potreba za autorealizacijom, integrira se u zajedničku povijest (Melucci 2006).

„Hoću da se zna da smo mi na ovoj zemlji odvajkada (...) Hoću da znaš da nismo nikakvi Turci, nikakvi uljezi, kakvima nas četnici hoće napraviti, i zato pobiti ili protjerati, što im lakše ide za rukom, njima je svejedno – već smo ljudi ovog podneblja. Ničije ne otimamo, niti jesmo ikada, na svome sijemo i žanjemo otkako je svijeta i vijeka. Ako jednog dana kada bude mir – kako danas izgleda neće biti uskoro – dođeš u Foču, hoću da budeš sigurna da si došla na svoju zemlju, svojoj kući.“ (Skrinjar-Tvrz 2022a: 81)

Bosna je u romanu prostor kontinuirane patnje, tragike i stradanja, napetosti i borbe za prevlast. Ali tračak svjetlosti u pećini, kao svojevrсна soteriološka metafora, ima svoju diskurzivnu i egzistencijalnu ekstenziju u ideji bosanstva koja kao identitetski svod natkriljuje viziju Bosne u romanima Valerije Skrinjar-Tvrz. K tome, poštovanje koje je preživjelo, vjera u Boga i misao o prolaznosti svega, pa i zla/rata, nadjačavaju sva religijska razdvajanja i etničke podjele u čije ime se vodi rat. Dvije žene, muslimanka i katolkinja, svaka se moli na svoj način da prežive: „Hoće li ti smetati ako ja budem klanjala? – Samo ti klanjaj, ništa meni ne smeta, ja sam Bosanska isto kao i ti. I ja ujutro zahvalim Bogu što sam živa osvanula, a uvečer što sam preživjela još jedan dan“ (Skrinjar-Tvrz 2022a: 149). Na tom tragu Džafić i

Krčalo (2017: 212), pozivajući se na istraživanja Kržišnik-Bukić, prepoznaju bosanstvo kao zajednički imenitelj misaonih sadržaja povezanih s pojmom Bosna i iz njih proizašao identitet kao konstantu multietnikuma, koji dijeli osjećaj organskog i transcendentnog pripadanja, snažne vezanosti i poistovjećenja.

POTREBA PRIZNA(VA)NJA IDENTITETA

U romanu *Jutro u Bosni* sugestivno je artikulirano iskustvo savremene egzistencije kao procesa de/konstrukcije povijesnih narativa, književnosti, identiteta. Glavni lik, obilježen je ratom i reprezentira čovjekovu osuđenost na zlo bez mogućnosti izbivanja. Autorica više ne insistira na linearnom fabulativnom nizu koji prikazuje ratna dešavanja, već na snažnom psihološkom, odnosno misaonom aspektu doživljaja rata koji se ukazuje kao „*natpostojanje*, sila koja se fatumski nadvila nad svima, koja osujećuje mogućnosti izbora pojedinca da ne učestvuje, odbije ili ignorira kad mu ‘zakuca na vrata’“ (Spahić 2019: 46).

Pronaći sebe, onog ‘pravog’ *ja*, sazdanog od onog nekad i ovog sada *ja*, i premostiti vremenski diskontinuitet nastao traumom rata, osnovna su pitanja sa kojima se suočava glavni lik Nikola N. U romanu se zapravo tematizira tipičan egzempalar torzičnog identiteta nastalog kao posljedica traumatičnih društvenih zbivanja. Nikola se vraća u Sarajevo kako bi sveo račune, pronašao prijatelja kod kojeg je ostavio porodično blago, a koji ga je izdao, i pritom susreće stare poznanike, nekadašnju ljubav, prijeratne susjede. Trga se između prošlosti i sadašnjosti, propituje svoje i izbore svojih predaka i zapravo, sumnja u prave razloge dolaska u Sarajevo.

„Ovo je vakat u kome se svode računi! Svode ih i oni koji to ne žele – vakat je takav. A ti si sam došao ovamo... Priznaj, nisi više mogao izdržati tamo negdje sam sa sobom, morao si doći da se suočiš, da vidiš na koju stranu će potegnuti vaga... Pa da podvučeš crtu i – zaspši. Jeste, nesanica te natjerala na svodenje računa. Nesanica i briga – lakše je progutati te riječi, nego prihvatiti činjenicu da se uskomešala savjest.“ (Skrinjar-Tvrz 2022b: 42)

U okvirima društvene integracije, subjekt usvaja historijska sjećanja, tradiciju, mitove i simbole, smatra Anthony Smith (1998: 43) napominjući da se “jezik, vjera, običaji i pigmentacija često uzimaju kao opis objektivnih kulturnih biljega ili diferencija”. K tome, identitet može biti zasnovan na vjerskoj, etničkoj, socijalnoj, rodnoj ili bilo kojoj drugoj osnovi, zavisno od toga koja je od identitetskih uloga u datom trenutku opredjeljujuća. Ispostavlja se ustvari da se prava bit identiteta ne nalazi u pitanjima povezanim s upotrebom resursa povijesti, jezika i kulture u procesu

postajanja, nego zapravo u procesu *bivanja*. To znači da ćemo prave odgovore dobiti ne na pitanja ‘ko smo’ ili ‘odakle dolazimo’, nego što bismo mogli postati, kako smo reprezentirani i kako to utiče na reprezentaciju nas samih (Hall 2001: 218).

Tek nakon usvajanja odlučujuće identitetske uloge, nakon spoznavanja onoga šta želimo postati, oblikuje se i percepcija Drugog – on je stranac, protivnik ili saveznik, a što potvrđuje da su identiteti promjenljive kategorije koje se stvaraju i vezuju za određene strukture odnosno prakse, da se isti mogu mijenjati pa čak i odbacivati i ukidati. Spoznaja o drugosti kao izvorištu identiteta pokazala se primarnom i u Derridaovom tumačenju procesa nastanka identiteta. Derrida se u knjizi *Drugi smjer* fokusira na podvojenost subjekta i odnos prema sebi kao prema drugome koji postoji unutar nas samih. Iako, kako sama riječ govori, identitet implicira istost⁵, subjekti se, kako smatra Belsey (2003: 53), mogu razlikovati – čak i sami od sebe. Svaki identitet implicira dvostruku razliku: onu prema drugima (vanjska razlika) i onu prema vlastitoj drugosti (unutarnja razlika). Derrida (1999) smatra da ne postoji identitet koji bi se mogao nazvati isključivo svoj, čist i fiksiran. Svaki identitet postoji i oblikuje se jedino u interakciji sa drugim identitetima, te uz pomoć veza sa vremenom sadašnjim, prošlim i budućim. Stoga mnogi teoretičari koji su se bavili pitanjima identiteta naglašavaju njegovu složenost kao sinkronijsko i dijakronijsko pitanje.

„Sinkronijska složenost osobnog identiteta očituje se u njegovoj višeslojnosti ili istodobnim mnogostrukim poistovjećivanjima s različitim socijalnim realitetima. Dijakronijska složenost osobnog identiteta pak očituje se u dinamičkom stjecanju ili blijeđenju određenih slojeva identiteta, kao i u njihovim centrifugalnim i centripetalnim pomacima tijekom vremena.“ (Raunić 2011: 720)

Nikola N. i Nikolaus dva su dijela fragmentiranog identiteta, dva lica jednog tijela u različitom vremenu, čime se potvrđuje i Lotmanova konstatacija da siže nastaje prelaženjem lika preko granice dva (ili više) semantičkih prostora. Prevazilaženje traume moguće je jedino dosezanjem istinskog jastva, tj. Fukoovog „nemišljenog“:

„Mogu li tvrditi da sam ja taj život koji osjećam u sebi? (...) Ja mogu tvrditi da sam to sve i da to nisam (...) što treba da budem, ja koji mislim i koji sam svoja misao, da bih bio ono što ne mislim, da moja misao bude ono što ja nisam? (...) Nemišljeno (ma kakvo mu dali ime) ne prebiva u čovjeku (...) ono postoji u odnosu na čovjeka, na Drugoga, brata – blizanca, koji nije rođen ni od njega ni u njemu, nego *pored i istovremeno u identičnoj novosti, u neopozivom*

⁵ Idem, *identicus* označava podudarnost subjekta sa samim sobom.

dualitetu.“ (Foucault 1971: 365 –367)

Nikola N. u prvom licu pripovijeda o svojoj potrazi i razlozima povratka u Sarajevo. Damijan D., čovjek za kojeg je smatrao da mu je prijatelj, poslao ga je na prvu liniju (umjesto da ga spasi ratnog ludila) i ponudio se da mu sačuva porodično blago. Stoga se on vraća u rodni grad da bi vratio svoj imetak i obračunao se sa Damijanom. Povratak otvara i neke stare rane, te kroz mapu sjećanja izranja povijest Zugsführera Nikolausa, zapovjednika u vojsci Eugena Savojskog, pljačkaša i rušitelja. Nestabilni Nikolin identitet ovisi o situaciji kazivanja, susreću se ispričovijedano i pripovjedno ja, na način da vrlo često i ne znamo ko pripovijeda: Nikola N, pravnik ili Nikolaus, koji se potmulo javlja u duši i mislima Nikole N.

„Desnom stranom se osjeća kao Zugsführer Nikolaus, a lijeva – to je pravnik Nikola N., moglo bi se reći nekada uvaženi građanin ovog grada. A sada Niko Nikogović u nekom tamo bogtepita kojem europskom gradu, gdje nikad nije namjeravao da živi, a ipak zahvalno prima marke, štiti i planira. Ili gradi kule u oblacima? Ovdje će odlučiti, zar nije zato potegao ovamo?!“ (Skrinjar-Tvrz 2022b: 40)

Nikola je u kontinuiranom stanju nelagode. Nemir i tjeskoba kondenzirani su u monolozima u kojima junak evocira slike prošlosti. Njegovo pripovijedanje signira dezorijentiranost i podriivenost traumom, a prevazilaženje traume moguće je jedino uz pomoć stvaranja pripovijesti koja „u onoj mjeri u kojoj premošćivanjem imanentnog rascjepa (između sebe i drugog, prošlosti i sadašnjosti, istine i tlapnje, sudionika i promatrača) radi na tvorbi identiteta” (Biti 2005: 23) i na taj način sama postaje *čin svjedočenja*.

Za Nikolu N. dolazak u Sarajevo predstavlja suočavanje sa samim sobom i traženje smisla postojanja u okolnostima u kojima se više ne može prepoznati. A prepoznavanje sebe (unutarnje i vanjsko ogledanje sa sobom – preko vlastite drugosti i preko pogleda u Drugog) početak je uspostavljanja stabilnijeg identiteta. Saznanje da mu je sin Miloš umro dok je on bio na putu, te spoznaja da je imao još jednog sina Edina sa Remzijom, djevojkom koju je volio ali je nije oženio zbog vjere, i koji je poginuo od agresorske granate, stvorile su nove traume i otvorile nove pukotine u već ruiniranom identitetu.

„Zar se moralo desiti da mi tek smrti Miloša i Edina otvore oči?! Kako sam mogao dijeliti pravdu drugima, kad je sam u sebi nisam osjećao (...) Nikola više ne priznaje podjele – i moju Desu i Remziju jednako peče majčinska duša. Desa čeka da je tješim (...) Remzija je otišla, čuvajući čistu, k'o izvor Bosne uspomenu na naše zajedničke dane – uz sliku Edina.“ (Skrinjar-Tvrz 2022b: 156 -158)

U rasredištenom svijetu osobnih gubitaka i poraza Nikola počinje da propituje svoje odluke i poimanje sopstva, a slušanje sebe i slušanje drugog postaje uvjet za komuniciranje i međusobno prepoznavanje (Melucci 2006: 79). Nikola se u ratu nije mogao identificirati s četnicima koji su ubijali i silovali. Od njih je pobjegao, spasivši i mladu djevojku Zejnebu sa kojom postaje saučesnik u bjekstvu. Nije se prepoznao ni u inostranstvu, gdje je izgubio polazišni identitet intelektualca, pravnika i preživljavao od socijalne pomoći, niti se našao na istim talasima sa prijeratnim prijateljem Demijanom. U poslijeratnom Sarajevu, Srbin, pravoslavac Nikola N. se prepoznaje u riječima Bošnjaka, muslimana, na Kovačima, šehidskom groblju, tražeći mezar sina Edina. Drugi je pritom utjelovljen u liku starog hadžije kojem Nikola zbog srama ne otkriva svoj identitet. Predstavljajući se kao Nedžib, on dozvoljava hadžiji da ga ugosti i tu, u spokoju doma dobronamjernih domaćina, nalazi ono što je uporno tražio, a što mu je izmicalo, da bude svoj i potpun. To je povratak u Sarajevo, povratak čovještvu i humanim vrijednostima koje su u ratu poljuljane i zaboravljene. Kod dekonstrukcionistički orijentirane kritike ovakav crno-bijelo dizajniran scenarij po prilici neće naići na dobrodošlicu, pogotvo ako imamo u vidu da su rekonfiguracije identitetskog kaleidoskopa kompleksnije i zgusnutije.

IDENTITETI SOLIDARNOSTI

Rat je, smrti više pripadamo nego vlastitom životu.
(Skrinjar-Tvrz 2022c: 149)

Roman *Bosna i Soča* prvi put je objavljen 2001. godine na nagovor tadašnjeg uposlenika ambasade Bosne i Hercegovine u Sloveniji profesora Ferhata Šete, a posvećen je Bošnjacima koji su učestvovali na strani Austro-Ugarske u Prvom svjetskom ratu. Ovaj treći dio trilogije otkriva problem višestruke pozicioniranosti u sredini čija složena polifonijska kompozicija proizvodi napetost u procesima artikulacije identitetskih razlika. Kolonijalne kulture funkcioniraju na principu „prisvajanja, invertiranja ili izazova dominantnim sredstvima reprezentacije i kolonijalne ideologije“ (Loomba 2000: 71). Pored one vanjske, kolonijalne zavisnosti i potčinjenosti domicilnog stanovništva te u tom kontekstu i stvaranja nacije koloniziranih/potčinjenih, u romanu se mogu čitati i ideološka raslojavanja na nekoliko dominantnih struja koje utjelovljuju glavni protagonisti, a koja opet dovode do dvostruke marginalizacije, one vanjske i unutrašnje.

Četvrti bosanskohercegovački puk bio je dio jurišnih divizija koje su odolijevale italijanskim napadima u borbama prsa u prsa i odbile italijansku navalu tokom Soške bitke. Skoro 5 hiljada Bošnjaka je u Prvom svjetskom ratu na strani Austro-Ugarske Monarhije izgubilo život na području Slovenije, a na hiljade ih se vratilo ranjeno i nesposobno za normalan život u miru. Za ljude svih vjeroispovjesti autorica koristi zajednički naziv Bošnjaci, naglašavajući da su u cjelokupnoj dokumentarnoj građi o Soškom frontu koju je koristila, na njemačkom i slovenačkom jeziku, svi vojnici iz Bosne nazivani Bošnjaci (Bosniaken), te u *Pogovoru* ističe da je prema dostupnoj građi na istom frontu iz Bosne i Hercegovine učestvovalo 43,49% vojnika pravoslavne vjere, 32,25% islamske vjeroispovjesti, 22,87% rimokatolika, nešto Jevreja i protestanata (Skrinjar-Tvrz 2022c: 331).

Odnos prema drugom u tradiciji se skupne identifikacije svodi na binarne opreke: naše nasuprot njihovom (prostor, povijest, kultura...). Kada se kategorije *mi* i *oni*, snažno uspostave u svijesti pojedinaca i grupe, dešavaju se uporedo i proces povezivanja (*mi*) – obilježavanje zajednice pozitivnim karakteristikama; i proces isključivanja (*oni*) – davanje negativnih karakteristika suprotstavljenom zajednici (Tolmach Lakoff 1990). Obilježavanje i označavanje pojedinih grupa kao Drugih znači njihovo postavljanje u subordiniranu poziciju, a isključivanje Drugoga jedna je od osnovnih strategija očuvanja postojećih odnosa moći.

Bosna i Soča nije samo roman koji govori o ratu, stradanju i pustošenju, već i hronika jednog društva, duboko obilježenog dominacijom kolonizatora. Mobilizirajući muškarce sposobne da se bore Austro-Ugarska je poharala bosanska sela. Bošnjaci su tako nasuprot sebe imali dvostruku drugost i dva neprijatelja: italijanske vojnike protiv kojih su se borili i Austro-Ugarsku pod čijom kapom su ginuli. Glavni junaci, braća Semko i Vahidin, mobilizirani su među prvima, a s njima kasnije i njihov amidža Muradif te otac Muharem. Raspoređeni u različite vodove, pored brige o tome kako će ukućani prezimiti, je li rodila ljetina, ima li hrane, junaci su brinuli i da li će otac, amidža ili koji od braće biti pogođen ili će izbjeći rafale neprijateljske vojske. Prikaz ratnih zbivanja na Soškom frontu prekida pripovijedanje o dešavanjima u pozadini, u selu i kući Filipovića, gdje ratnike očekuju majka Mukelefa, sestra Zarifa, obogaljena amidžinca Mejra te Semkov prijatelj Blento.

U romanu se susreću likovi različitih svjetonazora i ubjedenja, različitih vjerskih opredjeljenja, svaki sa svojom pričom vrijednom pripovijedanja: svećenik Ivo, njegov nećak Franjo, trgovac Jole, zet Marko, učitelj Jožef, njegova zaručnica Joža, kum Mićo, saborci Vidoje, Pero, rudar Martin, Pišta, Ladislav, Jirži i brojni drugi. Svi oni

zapravo funkcioniraju kao kolektivni junak/subjekt čiji se glas javlja u pozadini glavnih fabularnih tokova. Umjesto herojske slike, autoricino viđenje ratne zbilje natkriljuje apokaliptična vizija izgladnjelih, nemoćnih, napaćenih, bez oružja i municije, nespremnih za odbranu, polumrtvih vojnika koji se bore u ime tuđeg kralja, a na životu ih održava samo blijeda slika rodnog kraja i sjećanje na voljene kojima će se vratiti, ako budu imali sreće.

Bošnjake koji su sudjelovali u borbama na Soškom frontu ujedinjuje zajednička tragedija, te bi se prema tome mogli svrstati u jednu vrstu *sudbinske zajednice*, što je „termin koji se odnosi na grupu koja je bila subjektivirana jedinstvenim zajedničkim povijesnim iskustvom i koju je ujedinila zajednička sudbina – nit okolnosti koje su ih iz vana formirale, njima upravljale i konzekvence kojih su živjeli i uzajamno dijelili“ (Petković 2020: 131). Ovaj autor termin preuzima iz Hollingerove (2006) studije, prema kojoj sudbinska zajednica nastaje na solidarnosti koja se javlja samo onda kada se javljaju djelovanja njoj izvanjskih snaga – snaga koje tu zajednicu nisu kreirale (Petković 2020). Dijeliti identitet s drugima, tvrdi Hollinger, znači dijeliti s njima osjećaj solidarnosti. Petković propituje Hollingerov pojam solidarnosti te ističe da je iskustvo solidarnosti za ovog autora aktivnije od članstva u ionako neodređenoj zajednici, ona implicira poseban uvjet funkcioniranja: od solidarnih se očekuje da dijele energiju koju imaju, da posjeduju i manifestiraju empatiju, kao i da dijele sve resurse (Ibid).

Cerutti (2006: 27) smatra da identitetu grupe smisao daju različiti faktori: prepoznavanje zajedničkih (materijalnih i idealnih) interesa, prepoznavanje pripadnosti grupi i međusobna solidarnost. A solidarnost je osnova na kojoj su izgrađeni identiteti Bošnjaka prikazani u ovom romanu. Solidarnost prema tome nije spontano prepoznavanje jednakosti, nego plod individualnih i kolektivnih izbora vođenih svjesnim moralom zahvaljujući kojem se svaki junak oslanja na sebe i u isto vrijeme odgovara na drukčijost. Odgovornost podrazumijeva istodobno sposobnost da se *odgovara za* i *odgovara na*, da se prihvati vlastiti identitet i uspostavi odnos s različitošću (Melucci 2006).

„Imaju neke nevidljive niti, koje u naročito teškim trenucima među ljudima pletu čvrstu potku prijateljstva. Sve je u njima utkano: povjerenje, pouzdanost, požrtvovanje, sigurnost, vjernost... mada o tome ljudi, koje takve niti povezuju, ne govore. Oni to osjećaju i čine. Na rombonskim i drugim položajima na Soči među Bošnjacima i inima sa kojima su zajedno bili u streljačkim rovovima spletale su se takve sudbonosne povezanosti.“ (Skrinjar-Tvrz 2022c: 151)

Zajednička historija, porijeklo, ukorijenjenost u tradiciji koja učvršćuje solidarnost sa zajednicom čine kolektivni identitet, a prema mišljenju Maaloufa (2002), od svih pripadnosti u kojima se poznajemo jezik je gotovo uvijek najznačajniji, barem koliko i religija kojoj je u povijesti, na neki način, bio glavni suparnik, ali ponekad i saveznik. Maalouf ovu tvrdnju potkrijepljuje činjenicom da kada dvije zajednice govore različitim jezikom, njihova zajednička religija nije dovoljna da ih spoji, a što ilustrira situacijom u Bosni i Hercegovini čija jezična zajednica osigurava suživot između pravoslavnih Srba, katoličkih Hrvata i muslimana Bošnjaka. „Religiji je svrha da bude isključiva, jeziku ne. Možemo se istovremeno služiti hebrejskim, arapskim, talijanskim i švedskim, ali ne možemo istovremeno biti židov, musliman, katolik i luteranac“ (Maalouf 2002: 122). Jezik i zajednička nevolja – front i rat – spojili su ljude različitih religija i inih opredjeljenja u jedan bošnjački identitet – bili su vojnici u službi Monarhije, daleko od svojih domova, boreći se i ginući na tuđoj zemlji.

Melucci (2006) smatra da se na solidarnost se možemo pozvati po jednakosti ili po različitosti. Odabirom po jednakosti društvena veza se temelji na prepoznavanju onoga što je zajedničko, što omogućava odražavanje sebe u drugome o sebi, dok je u drugom slučaju različitost ta koja utemeljuje vezu. Ona je prepoznavanje onoga što nam kod drugog nedostaje i što nas upotpunjava. A upravo u tome su i upletene veze koje su spojile Bošnjake u *identitet solidarnosti*⁶ dok su se borili se na strani velikih sila. Potvrda solidarnosti uvijek se nalazi i na individualnoj razini; u romanu *Bosna i Soča* npr. kada glavni junak Semko na molbu najboljeg prijatelja Slovenca Jožefa pristaje da oženi njegovu zaručnicu Jožu i prihvati njihovo nerođeno dijete kao svoje, čime se ispostavlja značajnim stajalište Petkovića da solidarnost (iako zasjenjena pojmom identitet) obavezuje da jedan član drugom nešto duguje „kao da vjerujemo da na njih, na nama bliske, trebamo i možemo računati više nego na ostatak čovječanstva“ (2020: 130).

⁶ Ovaj tip identiteta možemo podvesti pod grupni identitet, koji se smješta između individualnog i kolektivnog, za šta potvrdu nalazimo i kod Spahića koji grupni identitet kao medijalnu kategoriju objašnjava na sljedeći način: „Kolektivni identitet supsumira a osobni akceptira sadržaje grupnog identiteta, koji postoji zahvaljujući elementima zajedničkim određenom broju ljudi a dostatnim da se oni, interesno ili emocionalno, drže zajedno, i to pod uvjetom da segmenti osobnog identiteta koji nisu zajednički ne sprečavaju participaciju u grupi. (2016: 50)

ZAKLJUČAK

Iskustvo rata u *Trilogiji o Bosni* Valerija Skrinjar-Tvrz postavlja u širi društveno-historijski kontekst, dajući na uvid u različite aspekte prošlosti kroz literarnu prizmu povijesnoga pamćenja, od četrnaestog stoljeća, preko austrougarskog perioda do raspada jugoslavenske države i agresije na Bosnu i Hercegovinu. Događaji i ratovi opisani u *Trilogiji* značajni su za razumijevanje individualnih sudbina i kolektivne prošlosti naroda koji dijeli isti prostor i sličnu ili jednaku sudbinu. Trilogija o Bosni stoga se može čitati i kao integral identitetske dinamike u različitim dimenzijama odnosa jezgra i periferije – individualnoj, grupnoj i kolektivnoj.

Analizirajući identitete potvrdilo se da je Drugi sastavni dio svakoga identiteta, individualnog ili kolektivnog, i da društveni potresi neminovno vode ka njegovom redefiniranju. Iskustvo dislociranosti i otuđenosti, propitivanje granica između poznatoga i stranog, nas i drugih, kroz percepciju glavnih junaka Trilogije potvrdilo je da esencijalistički modeli identiteta nisu u stanju izdržati značajne društvene transformacije, dok su fluidni identiteti, oni koji su usmjereni ka budućnosti, u stanju su preuzeti ulogu provodnika u društvima koja se mijenjaju. A te promjene uvijek su povezane za krizama kao poremećajima sklada konstitutivnih elemenata strukture ličnosti ili društvene grupe/zajednice, što remeti kontinuitet smisla i jedinstvo, kao osnovu zajedničkog osjećanja pripadanja jednoj cjelini (Džafić, Krčalo 2017).

Prilagodbe i promjene, kao osnovna značajka konstruktivističkih koncepata identiteta, te ideja bosanstva, uklapaju se u matricu povijesti Bosne kakvu nam donose romani Valerije Skrinjar-Tvrz, kao prostora prokletstva i nade, koji odolijeva burama i vjeruje u moguću sretniju budućnost.

IZVORI

1. Skrinjar-Tvrz, Valerija (2022a), *Na svojoj, na plemenitoj*, Lijepa riječ, Tuzla
2. Skrinjar-Tvrz, Valerija (2022b), *Jutro u Bosni*, Lijepa riječ, Tuzla
3. Skrinjar-Tvrz, Valerija (2022c), *Bosna i Soča*, Lijepa riječ, Tuzla

LITERATURA

1. Assmann, Jan (2005), *Kulturno pamćenje: Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim, visokim kulturama* (s njem. prev. Vahidin Preljević), Vrijeme, Zenica

2. Belsey, Catherine (2003), *Poststrukturalizam*, Šahinpašić, Sarajevo
3. Biti, Vladimir (2005), *Doba svjedočenja: Tvorba identiteta u suvremenoj hrvatskoj prozi*, Matica hrvatska, Zagreb
4. Brnčić, Jadranka (2008), "Ricoeurova hermeneutika sebstva", *Filozofska istraživanja*, 111, God. 28, Sv. 3, 731-747.
5. Cerutti, Furio (ur.) (2006), *Identitet i politika*, Politička kultura, Zagreb
6. D'Andrea, Dimitri (2006), "Moderna subjektivnost između različitosti i pripadnosti", u: Cerutti, Furio (ur.), *Identitet i politika*, Politička kultura, Zagreb, str. 83-123.
7. Derrida, Jacques (1999), *Drugi smjer*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb
8. Dyras, Magdalena (2010), "U potrazi za novim identitetom: Naracije o hrvatskom identitetu u devedesetim godinama dvadesetoga stoljeća", *Kroatologija*, br. 1, 57–66.
9. Džafić, Adnan, Nezir Krčalo, Edin Ramić (2019), *Zov (post)modernih sirena: Identitet kao centralni istraživački problem društvenih i humanističkih nauka 20. i 21. stoljeća*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
10. Džafić, Adnan, Nezir Krčalo (2017), *Kriza identiteta u savremenim društvima (Povratak ka izvjesnosti)*, autorsko izdanje, Sarajevo
11. Erikson, Erik H. (1968), *Identity. Youth and Crisis*, W.W. Northon and Company, New York, London
12. Foucault, Michel (1971), *Riječi i stvari: arheologija humanističkih nauka*, Nolit, Beograd
13. Hall, Stuart (2001), "Kome treba 'identitet'", *Reč*, No 64/10, 215-233.
14. Hollinger, David A (2006), "From Identity to Solidarity", *Daedalus*, 135(4), 23–31.
15. Kalanj, Rade (2010), "Identitet i politika identiteta", u: *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*, Centar za demokraciju i pravo Mika Tripalo i Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 117–133.
16. Kazaz, Enver (2006), "Treći svijet i njegova mudrost isključenosti (Slika imperijalne ideologije i prosvjetiteljske utopije u Andrićevoj *Travničkoj hronici*)", u: Maticki, Miodrag (ur.), *Slika drugog u balkanskim i srednjoevropskim književnostima*, Zbornik radova, Institut za književnost i umetnost, Beograd, 267–283.
17. Loomba, Ania (2000), *Colonialism/Postcolonialism*, Routledge, London, New York

18. Loretoni, Ana (2006), "Identitet i priznanje", u: Cerutti, Furio (ur.), *Identitet i politika*, Politička kultura, Zagreb, str.125 – 164.
19. Lotman, Jurij M. (2004), *Semiosfera (U svetu mišljenja. Čovek – tekst – semiosfera – istorija)*, prev. Veselka Santini, Svetovi, Novi Sad
20. Maalouf, Amin (2002), *U ime identiteta: Nasilje i potreba za pripadnošću*, prev. Živan Filipini, Prometej, Zagreb
21. Melucci, Alberto (2006), "Pamćenje, solidarnost, identitet", u: Cerutti, Furio (ur.), *Identitet i politika*, Politička kultura, Zagreb, str. 66 – 82.
22. Mirčev, Andrej (2008): Genološke kušnje, *Kolo*, broj 03-04, jesen/zima, Zagreb. Dostupno na: http://www.matica.hr/kolo/kolo2008_3.nsf/AllWebDocs/Genoloske_kusnje (pristupljeno: 20. 08. 2022.)
23. Nemeč, Krešimir (2003), *Povijest hrvatskog romana: od 1945. do 2000. godine*, školska knjiga, Zagreb
24. Pečenković, Vildana (2018), "Konstrukcija identiteta krajem XIX i početkom XX stoljeća u narativima bosanskohercegovačkih autora", *Sarajevski filološki susreti IV, Zbornik radova (knjiga II)*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 93–103.
25. Peleš, Gajo (1999), *Tumačenje romana*, ArTresor naklada, Zagreb
26. Petković, Nikola (2020), *O čemu govorimo kada govorimo o identitetu*, Disput, Zagreb
27. Raunić, Raul (2011), "Politika identiteta i demokratska pravednost", *Filozofska istraživanja*, 31(4), 719-734.
28. Riker, Pol (1993), *Vreme i priča*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci
29. Riker, Pol (2004), *Sopstvo kao drugi*, prev. S. Ćuzulan, Filozofska biblioteka Aletheia Jasen, Beograd
30. Smith, Antony D. (1998), *Nacionalni identitet*, Biblioteka XX vek, Beograd
31. Spahić, Elmira (2019), "Rat kao univerzalija u antiratnoj etici romana *Istočno od zapada* Vlade Mrkića", *Društvene i humanističke studije*, 2 (8), 45-52.
32. Spahić, Vedad (2016), *Književnost i identitet: Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/ konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Lijepa riječ – BZK "Preporod", Tuzla
33. Spahić, Vedad (2017), *Krugovi i elipse: studije i ogledi o književnim identitetima*, Bosanska riječ, Tuzla

34. Travančić, Melida (2021), "Poetički okviri i narativne procedure bosanskohercegovačkih romana o Kulinu banu", *Društvene i humanističke studije*, 4(17), 57–72.
35. Travančić, Melida (2022), "Trilogija o Bosni", *Oslobođenje*, 7. august, 10-11.
36. Tolmach Lakoff, Robin (1990), *Talking Power. The Politics of Language in Our Lives*, Basic Books, A Division of Harper-Collins Publishers
37. Valdenfels, Bernhard (2007), "Stranost, gostoprimstvo i neprijateljstvo", *Treći program Radio Beograda*, 133/134, 90–102.

ISSUES OF IDENTITY IN *TRILOGIJA O BOSNI* BY VALERIJA SKRINJAR-TVRZ

Summary:

The paper questions the construction of identity in the novels of Slovenian-Bosnian authoress Valerija Skrinjar-Tvrz: *Na svojoj, na plemenitoj, Jutro u Bosni* and *Bosna i Soča*, which were combined and published as a trilogy this year. Integrating the period of medieval Bosnia, the First World War, and the war in Bosnia and Herzegovina from 1992-1995 into one whole, the trilogy achieves multiple coding. Although distant in time, driven by different motivations, and intersected by different ideologies, wars shape the lives of the heroes of this trilogy. In this unique poetic entity, the authoress managed to show the complexity of common life through individual destinies and “small stories” and to deconstruct the conception that history is made up of “big stories”. The identities of individuals in the novels represent the identities of communities whose borders are porous and threaten to destroy the established systems, while individual unfortunate destinies are a mirror of collective traumas from the Middle Ages to modern times. The Trilogy covers almost the entire Bosnian history, trying to include identity constructions and their associated identification features, which the authoress considers representative of contemporary identity re/configurations.

Keywords: Valerija Skrinjar-Tvrz; *Trilogija o Bosni*; identity construction; war; otherness

Adresa autorice
Author's address

Vildana Pečenković
Univerzitet u Bihaću
Pedagoški fakultet
vildana.pecenkovic@unbi.ba